

Jegyzetek I. rész

1. D. Onciul: *Tradiția istorică în cheștiunea originilor române*. An. Ac. Rom. Mem. Secți. Ist. s. II., t. XXIX. 1906-7; Al. Ciorănescu: *Die geschichtliche Überlieferung und der Ursprung des rumänischen Volkes*. Bukarest 1942; Al. Procopovici: *Die Rumänenfrage*. Sibiu 1944.
2. Így Tóth A. 32
3. „Ci ori de la Traianu sau de la marele Constandinu, de să tragu cu urmaré acéste obicéiuru, nu facú filonichie. Însă eu dintru acésté descoperiu lucruri minunate, aflu liniia némului rumânescu dinu vechiu trăgându-să dinu slăvitu nému alu Romanuloru...” BRV. II. 420. sz. 234.
4. Vö. Gyóni M.: *A paristrioni „államalakulatok” etnikai jellege*. (A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve 1942. 89-177.)
5. L. Rásonyi: *Contributions a l'histoire des premieres cristallisations d'État des Roumains. L'origine des Basaraba*. (AECO I. 1935. 221-53.)
6. L. Elekes: *Die Anfänge der rumänischer Gesellschaft. Versuch einer rumänischen Entwicklungsgeschichte im XII-XIV. Jahrhundert*. Budapest 1941.
7. C. Rădulescu – Motru: *Conștiința etnicului și conștiința națională*. Rev. Fund. Reg. 1942. 4. sz. 165.
8. A diploma szövegét 1. I. Lupaș : *Documente istorice transilvane*. I. Buc. 1940 441-6.; Nilles: I. 471-4.
9. A ruszin unió részben románlakta területeket is érintett, könnyen érthető tehát, hogy a jezsuita rend már 1664-ben gondolt a románok uniálására. (Bécsi udvari könyvtár 12.222 sz. kézirat „... tandem hoc anno spes affulsit Rascianorum et Valachorum... ad ecclesiae unionem adducendorum”. Idézi *Hodinka* 311.1. j. Ravasz Ferenc jezsuita 1687-ben egész programot dolgozott ki a görögök, szerbek és románok egyesítésére. (Hóman-Szekfű: *Magyar Történet* IV², 264.) A bánsági Oravicán a jezsuiták már 1690. január 18-án aláírtak két Szent Miklós-rendi egumennel, öt más pappal és néhány világi személlyel egy uniós nyilatkozatot. (G. Popovici:

- Uniunea Românilor din Transilvania cu biserica catolică sub împăratul Leopold I. Lugoș 1901. 29.)*
10. Vö. Kollonich beszámolóját XI. Kelemen pápához 1703. december 3-ról, amelyben részletesen ismerteti az unióra vonatkozó eredményeit és terveit. *Nilles I. 27-9.* Uniós működésének erélyes, de tervszerűtlen voltára utal *Hodinka 402-3.*
 11. A román elem politikai kihasználását a magyar elem ellen az unió által kiemelte Št. Meteș is: *Rev. Teol. XV. 1925. 107.* Kollonich magyarellenessége nem tekinthető nemzetiségpolitikai természetűnek. (Hóman-Szekfü: *Magy. Tört. IV*². 246.)
 12. *Dragomir I. 2-3.*
 13. *Nilles I. 190.*
 14. „Ad eam rursum ruditatem delapsi sunt, ut qui legere, scribere sciat, vix repertus sit aliquis.” (1700 körül.) Idézi D. Furtună: *Preoțimea românească în secolul al XVII-lea. Starea ei culturală și materială.* Vălenii-de-Munte 1915. 107. 3. j. V. ö. *Jancsó I. 667.* és *Nilles I. 403.* „Ista gens Valachica rudis est, plerumque rustica, et multum crassa.” (1714.)
 15. *Nilles I. 259.*
 16. Az 1700. szept. 14-i zsinat a korcsmázó és részegeskedő papok ellen hozott határozatot (I. M. Moldovanu: *Acte sin. I. 120.*) és ugyanezt teszi az 1725. szept. 28-i zsinat is (i. m. 110.). A közvélemény szerint „popae valachici sint forum praecones”. (1732-i zsinat. *I. m. 98.*) Lótolvaj román papokról ír *Höchsmann: AVSL XVI. 1880. III. 1. j. Vö. Jancsó I. 681-2.*
 17. „Ad haec certo scitur... Unionem esse factam tantum ad oculos, et popas unitos ob remissas portiones” (*Nilles I. 261.*) – írják 1701-ben Athanasius ellenségei. – „Assumamus Poppas Vallachicos, quibus de causis ad unionem hanc impulsi sint: Unica haec quod horrendis gravibusque contributionibus citra ordinem et proportionem sint aggravati.” Az ortodox Nagyszegi memorandumából 1701. nov. 5.: *Dragomir I. 2. sz. 8.* Az ortodox szerzők (így pl. N. Popea; *Vechia metropolia ortodosa romana a Transilvaniei.* Sabinu 1870. 126., ahol a régebbi román irodalom erre vonatkozó nézetei olvashatók) szintén anyagi érdekhajzásból magyarázzák az unió létrejöttét.
 18. Az egyesülési határozatot ld. *Nilles I. 169-70.* és *Acte și fr. 81-3.*
 19. „... immunitas omnimoda ecclesiis et ecclesiasticis ritus graeci Valachicis, sicut ecclesiae et ecclesiasticis latini ritus concedetur;

- nec habeantur uniti amplius ut tolerati, sed ut patriae filii recepti”
Nilles I. 168.
20. „Valachi saeculares Romanae Ecclesiae uniti ad omnis generis officia, quemadmodum aliarum in patria receptorum nationum et religionum homines, promoveantur et applicentur, eorumque filii ad scholas latinas catholicas et ad fundationes scholasticas sine discrimine suscipiantur.” *Nilles* I. 168-9.
21. *Nilles* I. 171-2. Facsimile: 173-4.
22. Theophilus a zsinati tárgyaláson diplomatikus finomsággal célzott arra, hogy a kálvinisták is egyesíteni akarták saját vallásukkal a románokat, „et ideo nobilitares praerogativas Valachis sacerdotibusque aliisque viris id laborantibus conferebant.” *Nilles* I. 166. A „virii alii” alatt nyilván világi románok értendők. Nagyszegi Gábor, az unióellenes ortodox szervezkedés vezetője egyenesen világi ügyvivőt kívánt a keleti egyház dolgainak intézésére állítani. *Dragomir* I. 3. sz. 12. (1701. nov. 9.)
23. „... graeci ritus Romanae Ecclesiae Unitorum tum ecclesiae ipsae, tum ecclesiasticae personae, tum earum res in Apostolico hocce Regno nostro eadem prorsus immunitates gaudere debeant, qua ecclesiae, personaeque ecclesiasticae et res fidelium s. Romanae Ecclesiae latini ritus, ex sacrorum canonum praescripto terrenorum principum consensu indultis et privilegiis affectivae perfrui gaudereque dignoscuntur”. *Nilles* I. 165. Az 1600 környékéig visszamutatató szórványos katolikus térítői munka, akár a ferences, akár a jezsuita rend tagjai végezték, nem tekinthető igazán rendszeres tevékenységnek. Politikai fontossága alig volt. Nagyméretű és rendszeres katolikus térítői mozgalomnak a ruszin missziót kell tekintenünk, amelynek közvetlen előzménye a nagyjelentőségű lengyelországi uniós mozgalom. Az uniót megelőző katolikus missziói munkához ld. Juhász István tanulmányát: *Nyugati missziós törekvések a románoknál. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve 1944. (Magyarok és románok. II. k.)* 2 51-336.
24. *Nilles* I. 162.
25. Ez az unióval foglalkozó román történészeknek is szinte kizárólagos véleménye. (Lupaș, Dragomir, Crisian, Popovici, Tincu-Velia, Hurmuzaki, Melchisedec, Al. Pop stb.)
26. Szöveg: N. Popea: *i. m.* 92-8.
27. „Qui vero ex iisdem ritus graeci sacerdotis dictam professionem sibi faciendam non putaverit, vel etiam uni ex aliis recepti

- religionibus se univerit aut etiam in suo religionis statu, in quo nunc est, permanendum sibi duxerit, gaudebit illius religionis privilegiis, ad quam se declaraverit, aut etiam in suo statu religionis eo jure, quo nunc habetur, porro habebitur.” *Nilles I. 195.* Vö. *Gróf Bethlen Miklós Önéletírása.* Pest 1860. II. 202 II. 202. és EK 51: 1698.
28. „... necesse esse duximus, ut nostrum vobis omnibus ad Unionem cum Ecclesia Romana catholica redeuntibus accredituris favorem et specialem in omnibus protectionem offeramus.” *Nilles I. 197.* „... tum personae vestrae, tum ecclesiae reliquiae ad eadem spectantia immunitate ac exemptione pari condecoramini, quae ecclesiae, personae resque ecclesiasticae latini ritus ex sacrorum Canonum praescriptio effective perfruuntur... Ac insuper in cuius ecclesiasticae immunitates usu, universi domini, Gubernium regium, magnates, supremi et Vice-Comites Comitatum iudices nobilium, supremi capitanei ac iudices regii Siculicalium pariter ac Saxonicalium sedium, omnes denique cum ecclesiastici tum saeculares fori iudices et iusticiarii, si coram eis in praedecarata immunitate vos laesos esse questi fueritis, eorumque auxilium et assistentiam imploraveritis, iudicium ac iustitia non minus quam latinis s. matris ecclesiae fidelibus eadem immunitate gaudentibus administrare debebunt et tenebuntur. Quod si praestare intermitterent, nobisque ac successoribus nostris desuper relationem feceritis, ut malo tam evidenti severiori etiam manu medela tempestive adhibeatur allaborabimus.” *Nilles I. 198.*
29. *Nilles I. 194.* N. Iorga: *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria.* I. Buc. 1915. 328.
30. *Nilles I. 203-7.*
31. I. Crisian: *Beitrag zur Geschichte der kirchlichen Union der Rumänen in Siebenbürgen unter Leopold I.* Hermannstadt, 1882. 41.; Al. Pop: *Desbinarea în Biserica Românilor din Ardeal și Ungaria* Buc. 1921. 39-40.
32. *Így Dragomir is: I. 13.*
33. Vö. Athanasius levelét I. Lipóthoz: *Nilles I. 200-1.*
34. „Diplomaque nobis dare, prout ante aliquot annos dedit in Hungaria unitis graeci ritus circa Munkacsinum degentibus.” *Nilles I. 201.* Vö. 214. is.
35. Teljes szövege: *Nilles I. 224-7.*
36. *Nilles I. 230.*

37. *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae*. XXI. Bp. 1898. 59, 407.
38. *Hurmuzaki* VI. 536-8. és *Fragmente* II. 49-51.
39. *Nilles* I. 235; *Magazinu Istoricu pentru Dacia* III. 1864., 304.;
Hurmuzaki XV². 1467-9.; *Popea*: i. m. 108-9.
40. *Mag. Ist. pt. Dacia* III. 1846. 323-6.
41. *Dragomir* I. 20.
42. *Cserei Mihály Históriája* 287.
43. Nagyszegi *Dragomir*nál I. 2. sz. 9. és 3. sz. 11.; *Cserei*: 286. és
Hurmuzaki: Fragmente II. 27.
44. *Nilles* I. 232-3.
45. Szeptember 26-án hozott 7 pontját I. *Nilles*nél: I. 235-8.
46. *Nilles* I. 228-9.
47. *Hurmuzaki* XV². 1467-9.; *Mon. Com. R. Trans.* XXI. 427-9.; *Nilles*
I. 235. – Szabad fordításban a gubernium román nyelven is
közzétette. Ld. Lupaş ; *Documente ist. transilv.* 478-81. Facsimile:
480.
48. *Hóman-Szekfü* IV². 246.
49. 1700. február 7. *Nilles* I. 238-40.
50. *Nilles* I. 240-2.
51. „... in omnibus iisdem solemniter contradicimus, nec ullos inquisi-
tores ac exploratores agnoscimus, ac admittimus nisi a Sua
Sacratissima Majestate tanquam Rege Apostolico et Eminen-
tissimo Cardinali Archiepiscopo Strigoniensi... quos summa cum
reverentia ac sinceritate non tantum agnoscimus, sed etiam admit-
timus et amplectemur.” *Nilles* I. 242.
52. Tíz hátszegi nemes pap írja Bánffy gubernátornak, hogy „mi a régi
jó rend szerint nem vladikától, hanem (a református) Püspök
urunktól akarunk függeni.” I. Lupaş : *Documente ist. transilv.* I.
475. Vö. *Cserei* 286.
53. *Nilles* I. 246-7.
54. *Bethlen Miklós Önéletírása*. Pest, 1860. II. 215-6. *Nilles* I. 220-1.
55. *Nilles* I. 220-3, 246. Iorga: *Ist. bis. rom.*¹ II. 19. A gubernátor átírt
az ügyben Athanasiusnak július 6-án. Ld. Hintz: *Geschichte des*
Bisthums der griechisch-nichtunirten Glaubensgenossen in Sieben-
bürgen. Hermannstadt, 1850. X. mell. 98.
56. Erős hitről tanúskodó felfolyamodásai *Dragomir*nál olvashatók: I.
1-2. mell.
57. *Nilles* I. 337.
58. *Dragomir* I. 15-8, 22-3.

59. *I. m.* I. 23-24. Maga Nagyszegi ügy vélekedett, hogy a kálvinista uralom sokkal kevésbé volt nyomasztó, mint a katolikus. *I. m.* I. 1. mell. A malomszegi pópa 1698-ban vallja: „Tudom azt is, eddig voltunk uniálva a magyar kálvinista papokhoz, ezután is akarom, hogy úgy legyen, minthogy semmi háborgattatásunk miattok valásunkban nem volt.” *I. m.* 17.
60. *Acte sin.* II. 115.
61. „... memoriae commendamus tenore praesentium, quibus expedit universis, maxime vero inclytis Regni Transylvaniae Statibus...” *I. m.* 116.
62. *Jancsó* I. 638.; *Nilles* I. 247-9.; *Acte sin.* 118-9.; *Mag. Ist. pt. Dacia* III. 1846. 308.; (A. Tr. Laurian) *Documente istorice pentru istoria politică și ieratică a Românilor...* Bécs, 1850. 168.
63. *Nilles* I. 259-62. A vádak erkölcsi, dogmatikai és személyi természetűek. Nem őszintén uniált volna, papjainak gyakran mondta: „Vos estis uniti, non ego.” 262.
64. Kánonjogi nehézségekről: *Nilles* I. 256. kk.
65. *Nilles* I. 263-7. Éles megfigyelése: „nihil ita huic sanctae Unionis hic est nunc inimicum, quam quod privilegio Caesareo uti possint etiam nullo modo vei plane ficte uniti.” 265. A püspökről: „est non tantum rudis (caetera enim taceo), sed etiam de Unione vera suspectissimus.” 266.
66. *Nilles* I. 269-70.
67. *Nilles* I. 274-9. Athanasius esküformája és kötelezvénye: 281-6.
68. A kortárs *Bethlen* Miklós és *Cserei* Mihály meg sem említik. *Jancsó* Benedek monumentális művében ismerteti ugyan a diplomát (I. 646-7.), de nem tulajdonít neki különös jelentőséget. Újabbán *Tóth* András foglalkozott az illető korról, de nála még a diploma neve sem szerepel. (*I. m.*)
 A román történészek már sokkal többet foglalkoztak vele, de még a diploma hitelessége feletti vélemények is különbözőek. Az erdélyi triász jezsuita hamisítványnak tartotta. E vélemény mellett tartott ki az unitus I. M. Moldovanu is. Hitelessége nem vonható kétségbe, amióta Kurt Wessely megtalálta a nagyszzebeni Brukenthal könyvtárban az eredetit és egy alapvető tanulmánya mellékleteképpen hasonmásban kiadta. (A doua Diplomă Leopoldină. Buc. 1938, An. Ac. Rom. Mem. Sect. Ist. s. III. t. XX. 271-88. XIV. tb.) Román részről sokan foglalkoztak a kérdéssel, ezúttal csak neveiket említem fel: G. Bariț, G. Bogdan-Duică, A. Bunea, I. Crisian, S.

Dragomir, A. Grama, E. Hurmuzaki, A. Tr Laurianu, I. Lupaş , i. m. Moldovanu, Al. Pop, N. Popea. Német részről: G. Hintz, J. Fiedler, N. Nilles és K. Wessely szereztek érdemet a diploma kérdéseinek tisztázásában. A diploma szövege megtalálható: Fiedlernél: *Die Union der Wallachen in Siebenbürgen unter Kaiser Leopold I.* Wien. Sitzungsberichte der Phil. Hist. Classe d. Ak. d. Wissenschaften. Wien, XXVII. 1858. 376-80., G. Hintz: i. m. 99-106., T. Păcăţian: *Cartea de aur.* I. 50. (kivonatosan). Nilles és Wessely szövege teljesen megegyezik egymással.

69. Nilles I. 292-301.

70. „... per praesentes benigne declarare volumus, quatenus graeci ritus S. Romanae Ecclesiae Unitorum, tum Ecclesiae ipsae, tum ecclesiasticae personae, in preattacta Transilvaniae Provincia partibusque eidem annexis, eadem prorsus immunitate ecclesiastica gaudere debeant, qua ecclesiae, ecclesiasticaeque personae, ac res Romanae Ecclesiae latini ritus, ex ss. canonum praescriptio, et terrenorum principum consensum, et privilegiis effective perfrui gaudere dignoscuntur.”

71. „Universae etiam, et singula privilegia, immunitates, et praerogativas, a Divis quondam Hungariae, et Transilvaniae Regibus, et principibus felicis nimirum recordationis antecessoribus Nostris clementer eisdem concessa et elargitas in omnibus eorundem punctis, clausulis et articulis, acceptamus, approbamus, et ratificamus.”

72. „... ab omni personalis contributionis, respectu dumtaxat bonorum ad ecclesias spectantium, onere, ac praetera cuiusvis nauli, aut telonii pensione, veluti alios nobilitari praerogativa gaudentes a quarumcunque decimarum a terris ecclesiasticis, qua talibus, praestatione, eximendos, et immunitandos esse decrevimus.”

73. „Quinimo clementer annuimus, ut quicumque etiam saeculares, et plebeiae conditionis homines toties mentionatae Sacro-Sanctae Ecclesiae sese, secundum normam a theologo praescribendam univerint, immediatae Statui catholico annumerentur, sicque inter status computentur capacesque legum patriarum, ac universorum beneficiorum, non ut hactenus solum tolerati, sed ad instar reliquorum patriae filiorum reddantur,... serio firmiterque mandamus, quatenus amodo imposterum nullus cujuscunque status, autoritatis, dignitatis, et praerogativae, praeeminentiaeque fuerit, praedeclaratae hiuc graeci ritus Unionem immunitati eccle-

- siasticae, aperte vel occulte nullo sub praetextu, vel etiam praetensi usus, vel consuetudinis sub velamine, audeat contraire, nec sacerdotes Romanae Ecclesiae unitos jobbagyionum more tractare, ad rabotas, labores, et colonicales praestationes etiam sub honorarii titulo cogere, honoraria ab isdem (ut hatenus factum fuisset) exigere, eosdemque incarcerare multo minus ob dictam Unionem persequi, loco, benefiio terrarum possessione, aut parochia amovere praesumant.”
74. „... ob ignorantiam jurium canonicarum plurimi errores et ingentia scandala, tam per ipsum fors Episcopum, et popas fuissent patradi et commissa, ad praecavendas itaque similes disconvenientias,... demandabitur theologus, qui velut causarum generalis auditor, similibus inconvenientiis serio invigilabit.”
75. Ld. Z. Pâclişanu: *Din. ist. bis.*
76. Részletek: *Nilles* I. 283-4. „... episcopi obligabuntur, ut in omnibus fidei rebus et animarum cura nihil resolvant, nihil exerceant sine praescitu, assistentia catholico-romani theologi.” 258. (Vö. még: 292.) Havasaljával magánügyben is csak a teológus ellenőrzése mellett levelezhetett (6. pont). Cserei szerint „püspök uramot is míg lábáról leejthették, nagy submissióval becsülték a pápisták, azután elrántának minden directiót kezéből és egy jezsuita van szüntelen mellette, a kinek híre s akarata ellen még csak egy levelet sem szabad másnak íratni, nem hogy egyebet valamit cselekedhették.” (*Históriája*, 287.)
77. *Chronica* III. 318. (1701).
78. *Nilles* I. 304. 1. j.
79. „Cum autem graeci ritus Valachi nec liturgiam suam, nec jejunia, nec signum s. Crucis, nec Deiparae Virgini, et Sanctorum cultum, nec fidem in sanctissimam Trinitatem, deserturi sint certum est quod nec refomatae, nec lutheranae, nec unitariae Religioni unire se possunt, siquidem aliud esset se cum aliqua unire Religione, et aliud religionis protectionem assumere.” (11. pont.)
80. *Cserei Mihály Históriája* 287-8.
81. Az uniót keresztülhajtó jezsuitáknak eredetileg nem volt szabad a politikai életbe beleavatkozniuk. A teológus utasítása (Monita Patri theologo) világosan kimondja, hogy a jezsuita rendnek csak a hit terjesztése a feladata, a politikába pedig ne avatkozzék bele: „ne quispiam publicis et saecularibus principum negotiis, quae ad

- rationem Status (ut vocant) pertinent, ulla ratione se immisceat...”
Nilles I. 314.
82. *Wessely* 271.
83. N. Iorga: *Studii și Documente* IV. LXVI. sz. 71. Vö. Al. Pop: *Desbinarea în Biserica Românilor din Ardeal și Ungaria*. 54-6.
84. *Nilles* I. 259-62.
85. *I. m.* 257-8.
86. *I. m.* 263-7.
87. *I. m.* 279.
88. *I. m.* 289-90.
89. Utódai nem rendelkeztek a diplomának sem eredeti példányával, sem hiteles másolatával.
90. Athanasius később sem hivatkozik sohasem a közrendűek diploma biztosította jogaira, mindig csak a kléruséira.
91. *Acte sin.* I. 181.
92. Sinkai így ír róla: „diplomatul acela au fost numai de iezuviți scornit spre asuprirea noastră, carele totuși putere n’au avut, pentru că nu s’au vestit în țară, nici s’au primit vre o dată.” *Chronica* III. 316. Szerinte Klein Ince és Aron P.P. püspökök sem ismerték el hitelesnek (317), amiben – legalább 1743-ig Kleinra nézve – nincs igaza, de valószínű, hogy a Sinkai által kifejezett balázsfalvi hagyomány valóban hamisítványnak tekintette a II. Diploma Leopoldinumot. Sinkainak más érve is van a diploma hitelessége ellen, ui. Athanasius Bécsben a diploma kibocsátásának napján (márc. 19.) egy dicsérő hangú oklevelet is kapott, amelyben a császár tudósnak minősítette („Episcopi meritis animique doctibus, doctrina item et eruditione, ac omnibus grata exemplarique ipsius vita, moribus et aliis virtutibus” *Nilles* I. 289. Popea: *i. m.* 112-3.), míg a diplomában tudatlanságára hivatkozva helyezte melléje a teológust. (Vö. főntebb: „ob ignorantiam iurium canonicorum” etc. *Nilles* I. 296.). Fenti dicséret természetesen csak stiláris szóvirág. A nyaklánc ajándékozása egyidejűleg nem a püspök érdemének szólt és érdemtelenége sem fosztotta meg tőle. Az ajándékozás tisztára politikai természetű volt.
93. *Wessely*: 282-3.
94. „Ecce nos, qui tutores, defensores et patres vestri erimus...” *Nilles* I. 325.
95. „... impetravimus, ut clerus Valachicus a iugo jobajonatus et operum servilium sit liber... Et si parva haec sunt, majora vobis

- adjiciemus; dummodo nobis postulata vestra innotuerint et per fidem vestram et per opera bona vestra contestati fueritis vos sincere Ecclesiae Romani-catholicae unitos esse.” *I. m.* 325.
96. *I. m.* 326.
97. A XVIII. századi erdélyi országgyűlésekkel foglalkozó művek alig tudnak valamit a II. Diploma Leopoldirumról. Vö. Gál László: *Az erdélyi diaeták és országos végzések foglalatlja*. III. Kolozsvár, 1837. 11.
98. „De hac natione scriptae leges cassantur et laeduntur et utinam faxit deus, ne barbara et prolifica ista natio ad aliarum nationum eversionem suo tempore insolescat...” Idézi a szász universitas levéltárából F. v. Zieglauer: *Harteneck, Graf der sächsischen Nation und die Siebenbürgischen Parteikämpfe seiner Zeit. 1691-1703*. Hermannstadt, 1869. 286. 1. j. Vö. fentebb Cserei hasonló hangú nyilatkozatát (38. 1.), ami minden bizonnyal az idézett sérelmi felirat visszhangja.
99. *Wessely* 280-1.
100. 3. k. 177. 1., *Nilles* I. 301.
101. *Wessely* 278.
102. „Exhibitae, publicatae praesentes literae privilegiales seu diplomaticae... per magistrum Franciscum Henter... proto-notarium extradatae, nemine contradicente universorum poparum in persona, cum hac tamen protestatione ab inlyto regio Gubernio Transilvanico et Dominis Statibus facta, ut popae ne inter Status regni hujus connumerentur, et salvo permanente recursu inlyti regii Gubernii Transilvanici ad Augustissiman Aulam.” A Kaprinai gyűjtemény XLII. k. 27. 1.-ja nyomán közli: *Nilles* II. 512.
103. Vö. *Wessely* 276.
104. A. *Bunea* a román nemzeti öntudat kezdeteit az unióban, de különösen Klein Ince és Aron P.P. püspökök tevékenységében látta. *Aron* 401. Dimitrie *Goga* szerint a nemzeti újjászületés forrása Róma hatása a fiatal román papnövendékekre, különösen az erdélyi triászra, (*Școala ardeleană în Muntenia și Moldova*. Arad, 1927. 8-9.), ami egyébként a legelterjedtebb román hiedelem. (Tarthatatlanságát részletesen bizonyította Gáldi László; *L'influsso dell'umanesimo ungherese sul pensiero rumeno*. AECO VI. 1940 és *Beitrage zur Geschichte der Siebenbürger Trias*. Ibid. VIII 1942.). *Iorga* az ortodoxok harcaiban az unió ellen véli felismerni a román nemzeti öntudat kezdeteit. (*Ist. Rom*. VII. 221.)

105. Tóth A. többször idézett művében.
106. Vö. Gáldi László: *Az erdélyi magyar tudományosság és a kolozsvári egyetem hatása a román tudományosságra.* (Erdély magyar egyeteme. Kolozsvár, 1941. 285-6.)
107. *Nicolai Olahi Metropolitae Strigoniensis Hungaria et Atila.* Kollár Á. F. kiad. Vindobonae 1763. 54-62. Korábbi kiadása Bél Mátyástól az *Adparatus ad historiam Hungariae sive Collectio miscella* c. műben (Posonii 1735) olvasható. Oláh Miklós könyvének már a címe hitvallás magyarsága mellett.
108. Lásd N. Drăganu: *Mihail Halici. (Contribuție la istoria culturală românească din sec. XVII).* Dacoromania IV¹, 1924-26, 77-168 és *Veress* 116.
109. Vö. Bécsben 1654-ben megjelent művét: *Rex Thaumaturgus, Sive S. Ladislaus Rex Hungariae, Inclytae Nationis Ungaricae...* Ld. még *Veress* I. 91. Akárcsak Oláhnál, a témaválasztás itt is jellegetes.
110. Vö. Bitay Árpád: *Gheorghe Buitul.* Dacoromania, III. 1922-23, 789-92; *Veress* I. 152-3 és BRV I. 138. sz. 532.
111. Ódája a híres magyar szótáríró Páriz-Pápai Ferenc tiszteletére (1674) mutatja, hogy Halics a román nyelvet kapcsolatba hozta a rómaiakkal: „*Carmen primo & uni-genitum Linguae Romano-Rumanae*” Ld. Drăganu *I. m.* mellékletét.
112. Vö. különösen AL Marcu: *Riflessi di storia rumena in opere italiane dei secoli XIV e XV* *Ephemeris Dacoromana* I. 1923. 338-86.
113. *Antonii Bonfinii Rerum Ungaricarum Decades quatuor, cum Dimidia.* Basileae 1568. ld. különösen 304-5.
114. *De administratione Transylvaniae Dialogus.* Claudiopoli 1584. Közli A. Veress: *Rev. Ist* XIV. 1928. 33-6. Vö. V. Motogna: *Rev. Ist* XI. 1925. 15-22. és Koncz József: *Irodalomtört. Közl.* 1891. 253-5.
115. *Commenticula brevis de Valachia eisque partibus, et synopsis rerum Valachicarum, Auctore Petro Albino Nivemontio.* Wittenberg 1587. A mű Johannes Sommerus *Vita Jacobi Despotae Moldavorum Reguli descripta* c. művéhez csatolva jelent meg (154-63). Ld. *Veress* I. 56.
116. *Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum.* Patavii 1593. Cap. III. Dacia Romanorum fuit colonia, unde Valachorum reliquiae. *Veress* I. 58.
117. *Commentarium de rebus suo tempore... gestis Libri XI.* Ld. Schwandtnerél: *Scriptores Rerum Hungaricarum* II. Vindobonae 1746. 107 kk. Különösen: 209-10.

118. *De Regno Dalmatiae et Croatiae Libri VI.* Id. Schwandtner-nél: SRH III. Vindob. 1748 1 kk. Különösen: 454-60.
119. *Martini Opitii Teutsche Poemata...* Strassburg 1624. Ld. *Veress I.* 73-4. Vö. Gáldi L.: AECO VI, 1940. 295. 11. j.
120. *Veress I.* 125. (Leipzig 1684).
121. *Bibliotheca seu Cynosura peregrinantium.* Ulm 1644.
122. *Memorabilia aliquot Transylvaniae.* Wittenberg 1690.
123. *Siebenbürgischer Würg-Engel.* Herman-Stadt 1670.
124. *Kurz-gefasster Bericht von der Einwohner, sonderlich aber des sachsischen Nation in Siebenbürgen Ursprung...* Hermannstadt 1696. Latin kiadása: Kolozsvár 1697.
125. *Das Alt und Neu Teutsche Dacia.* Nürnberg 1666. Különösen 322-58. Szép leírása a román pásztoréletnek (345-6), ahol jellegzetesen szemléltethető, hogy az erdélyi humanizmus mennyire nem a saját, hanem a klasszikus világ szemével látta a románokat. A pársoros leírás csak úgy hemzseg a Tytirus, Corydon, Pan, Vergilius, Bucolica nevektől.
126. *Origines et occasus Transsylvanorum.* Lugduni 1667.
127. Klein Sámuel Toppeltinus példánya ma a budapesti Eötvös-Kollégium könyvtárában található. Vö. *Tóth A.* 29. 1. 108. j.
128. *Curiosa et Selectiora Variarum Scientiarum Miscellanea.* Tyrnaviae 1691. *Dissertatio paralipomenica rerum memorabilium Hungariae.* Ibid. 1699. stb.
129. *Auraria Romano-Dacica.* Cibinii 1717.
130. *Vetus Dacia.* Claudiopoli 1725. A könyvben mint promotor szerepel *Petrus Sebessi nobilis* Transilvanus Valachus annak jelképpen, hogy a román tanulók valóban megismerkedtek a klasszikus római kor emlékeit felszínre hozó művekkel. A román értelmiség érdeklődését és bizonyos mértékben hozzáértését hasonló kérdések iránt mutatja Dobra Péter elítélő véleménye *Fasching Nova Dacia* könyvéről (Claudiopoli 1743), amelyet Bod Péter jegyzett fel. Dobra szerint a könyv helyes címe *Nova Mendacia* lett volna. *Veress I.* 209.
131. Ld. *Veress I.* 169.
132. *Ortus et progressus variarum in Dacia Gentium, ac Religionum.* Claudiopoli 1730.
133. *Imago novae Hungariae.* Cassoviae 1734.
134. *Adparatus ad historiam Hungariae* c. gyűjteményében jelent meg többek közt Oláh Miklós *Hungariaja* is.

135. Jancsó I. 667.; Vö. Hurmuzaki: *Fragmente* II. 90.
136. Mint pl. Tóth A.
137. Vö. I. Tóth Zoltán: *A román nemzettudat kialakulása a moldvai és havasaljai krónikáirodalomban. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve* 1942. 302-5.
138. Pl. G. Bogdan-Duică: *Libertatea* II. 1903. 6. sz. és I. Lupaş: *Anuarul* I. 1920-21. 344-5.
139. Iorga képtelen állításának cáfolására, amely szerint az unió a románok beolvasztását célozta volna a magyarságba (*Ist Rom.* VII. 201. és 226.), elég lesz az unitus püspök mellé rendelt teológus utasításából (1701) ezt a pár sort idézni: „Caveant sibi omnes ab illo affectu, quo aliae de aliis nationibus sinistre sentire aut loqui solent: quin potius et bene sentiant et peculiari affectu diversas a sua natione prosequantur in Donimo... sed sit potius quidam universalis amor, qui partes omnes (licet sibi invicem contrariae sint) in Domino nostro complectantur.” *Nilles* I. 315. Tárnyilagosan ítélt az a román szerző, aki szerint Kollonich és Baranyi nem magyar, hanem katolikus sovíniszták voltak. (N. Lupu: *Saşii din Ardeal...* Blajul III. 1936. 24.)
140. „Quanto zelo catholicae fidei incrementum in Dacia atque per alias plagas promovere conatus fuerit, controversisticus libellus docet, quem ille sclavonico (h.e. Valachico) a se idiomate conscriptum emendicatis a piorum liberalitate sumptibus, saepius typis vulgari dispergique ingenti cum animarum lucro, curavit.” (A bécsi udvari könyvtár 12.806. sz. kéziratából közli: *Nilles* I. 139.)
141. *Veress* I. 137. A cirillbetűs katekizmust 12.000 példányban nyomtatták ki. (Bécsi udv. kv. Ms. 12.093; 1697. *Nilles*nél: I. 139 és BRV I. 100 sz.)
142. *Veress* I. 156, 174-6. Facsimile: 175.: I. Ursu: *Un manifest românesc tipărit cu litere latine al Impăratului Leopold I din anul 1701.* (An. Acad. Rom. Mem. Sect. Ist. s. II. t. XXXIV. 1911-12. 1049-1063. +2 tb.)
143. *I. m.* I. 152-3. BRV I. 138 sz. Vö. Bitay Á. Buitulról írt cikkét: *Dacoromania* III. 1922-23. 789-92.
144. *Nilles* I. 296.
145. *Veress* I. 149-50. BRV. 133. sz.
146. *I. m.*: 147-9.
147. *I. m.*: 142-3.
148. O. Ghibu: *Din istoria literaturii didactice româneşti.* (An. Ac. Rom.

- Mem. Sect. Lit. ser. II. t. XXXVIII. 1916. 235-6.); D. Furtună: *Preoțimea românească în secolul al XVIII-lea. Starea ei culturală și materială*. Vălenii-de-Munte 1915. 106-12.; N. Iorga: *Sate și preoți 169-70*. II. Rákóczi Ferenc fejedelem 1708-ban nem talált egyetlen román papot sem, aki tudása révén érdemes lett volna a püspöki méltóságra. *I. m.* 200.
149. *Nilles* I. 187.
150. *Nilles* I. 362. 5. j.
151. A havasaljai bojárok már 1643 körül Erdélybe jártak latinul tanulni. E. Fermendžiu: *Acta Bulgariae Ecclesiastica*. Zágráb 1887. 141.
152. „Provocabit schola Coronensis (Deo incrementum tribuente) praeter Transilvanos, juventutem orientalem ex Armenia, Graecia, Thracia, Macedonia, Bulgaria et Valachia, adducentibus proles mercatoribus; ex his enim provonciis singulis jam numerantur primitiae.” Bécsi udv. kv. *Ms.* 12.228 sz. 1695-ből. *Nilles* I. 140.
153. „Coronae non soli regionis incolae, sed et Persae, Graeci, Armeni, Bulgarique, qui ad hocce Coronense emporium confluunt, oratorium nostrum frequentant, et missionarium, ut proprium pastorem oviculae, multa colunt reverentia, quin et suum in spiritalibus volunt judicem.” *Nilles* I. 140.
154. *I. m.* 1694-ből.
155. *Ms.* 12.096 1701-ből. „... Christo lucrifacere student universos: gentes tam diversas, utut dispares moribus aut religione alienas, iisdem plane caritatis nexibus complexi.” *Nilles* I. 139.
156. *Ms.* 12.229. *Nilles* I. 140. 3. j.
157. *Ms.* 12.230. *Nilles* I. 363.
158. *Nilles* I. 455. Régai páter 1733-ból ad hírt róla, hogy az iskolát sok unitus román ifjú látogatja. *I. m.* II. 524.
159. „Offerunt contermini nostri Valachi et Moldavi Bojerones, seu Magnates, florem juventutis Societatis Coronensis, ut literis, moribus, germanico et latino idiomate imbuantur.” Bécsi udv. kv. *Ms.* 12.115. *Nilles* I. 455. Lodovico di Zagarolo konstantinápolyi katólikus misszionárius szerint a moldvai román bojárok „mandano i figli ad imparare alli Gesuiti in Transilvania o in Ungaria”. Idézi Francisc Pall: *Diplomatarium Italicum* IV. 136.
160. Athanasius 1703-ban Bécsben jártában követelte az unió fejében ígért gyulafehérvári román iskola felállítását. *Nilles* I. 276. Egy

- román szeminárium ügyét a zsinatok is felszínen tartják, így az 1728-i. Moldovanu: *Acte sin.* II. 106.
161. Vö. *Zeitschrift für katholische Theologie.* 1880. 783-5.
162. *Nilles* I. 87. 2. j.
163. A Congregatio de Propaganda Fide-hez intézett levelében írja a nevelendő unitus ifjakról: „In diversis enim locis et Seminariis educantur similia ad statum ecclesiasticum subjecta, graecos ritus observatura”. *Nilles* II. 727. (1700) és „Valachorum filii jam actu complures scholas Romano-catholicas frequentant, utque plures iis admoveantur, laborabimus; e quibus successu temporum sperari poterunt magis eruditi Valachorum Sacerdotes.” *I. m.* 239. (1700.)
164. *Dissertatio Chronologica-polemica de Ortu et Progressu, ac Diminutione Schismatis Graeci, atque Graeci Ritus Ecclesiae cum Romana Ecclesia, tot Votis exoptata Reunione.* Tyrnaviae 1703. Az 1730-i 2. kiadást használtam, ld.: *Opusculum Polemicarum. Rev. R Martini Szent-Iváni... Parssecunda.* 73. Vö. gróf Seeau véleményét 1706-ból, aki az unió megerősödését szintén a román papokat nevelő iskoláktól várja. *Dragomir* I. 5. sz. 15. Szent-Iváni fenti munkáját Kollonich megbízásából írta. Pichler: *Die kirschliche Trennung zwischen dem Orient und Occident* II. München 1865. 131. 1. j.
165. „Et quia Graeci, tam Romanos Ecclesiasticos, quam eorum doctrinam suspectam habent, ad debitam eorum Institutionem nullum magis efficax medium esse cognovimus, quam si sui ritus et nationis Ecclesiasticos nanciscerentur, qui doctrina et vitae probitate praediti tam verbo quam exemplo illis praelucerent, gravissimos Schismatis errores, et manifesta aeternae salutis paricula edocerent. Quod ipsum, ob netam nationem illarum ruditatem, ac mediorum pro studiis necessariorum tanuitatem, sperare non poteramus, nisi suppetias aliquas publicas constitueremus, quibus juvenus illarum nationum adjuta studiis animum explicare, sicque ad amplectendum eorum ritu statum ecclesiasticum disponi posset.” *Nilles* I. 30. (1704).
166. *Nilles* I. 362.4. j.
167. *Nilles* I. 362. 5. j. és I. Radu: *Foștii elevi români-uniți ai școalelor din Roma.* Beiuș 1929.
168. I. Lipót 1701. augusztus 21-én a kolozsvári gimnáziumot jezsuita főiskolává emelte. „Er that dies nach dem Willen des Cardinals Kollonitsch, um die griechische Union zu fördern” – írja a primás életírója, J. Maurer: *Cardinal Leopold Graf Kollonitsch, Primas von*

- Ungarn. Sein Leben und sein Wirken.* Innsbruck 1887, 381. Körülbelül ugyanazt, a szerepet szánta Kolozsvárnak az unitus papnevelésben, mint Nagyszombatnak és Zágrábnak. Hurmuzaki: *Fragmente* II. 26.
169. D. Petrus Sebessi, Nob. Transilvanus Valachus Szászsebesiensis, ex Com Albensi. *Veress.* I. 169, 173.
170. Gabriel Simon, Nobilis Valachus Coronensis. *I. m.* I. 179.
171. Alexander Bényei, Praen(obilis) Val(achus) de Magyar Bénye, ex Com(itatu) Kuekueloeiensi. *I. m.* I. 182.
172. Georgius Timandi, Vallachus Sukiensis. *I. m.* I. 183.
173. Ladislaus Dobra Transylvanus Zalaknensis, e Conv. Nob. *I. m.* I. 189 (1735) vö. még: 192, 222, 226.
174. Stájerországban született. *I. m.* I. 180. Vö. Gálditól: AECO VIII. 1942. 237.
175. P.P. Aaron Nobilis Valachus Transylvanus Bisztr(ensis) ex comitatu Albensi, Seminarii S. Adalberti alumnus diocesis Transylvaniae. *I. m.* I. 192-3 (1737). Egy másik Bisztrai Aaron: Alexander: *I.* 194 (1737).
176. D. Moyses Dragossi Nobilis Valachus Thordensis de Comitatu eodem. *I. m.* I. 218 (1747). Egy másik Dragossi: Miklós, 1722-ben bukkan fel. *J. m.* I. 203.
177. *Synopsis vitae Sancti Francisci Salesii.*
178. Josephus Kotóre, Valachus Caroliensis, ex Comitatu Albensi, Graeci Ritus unitorum, Alumnus Romanus. *I. m.* I. 191. (1736).
179. Ladislaus SÁul, Martinus Gloncz, Ignatius Pop és Simon Kiffor. *I. m.* I. 181.
180. Daniel Marczinai Nob. Valachus Unitus de Terra Fogaras e Sem. S. Josephi. *I. m.* I. 193. Petrus Tóháti Valachus Transilvanus Tohatiensis. 194.
181. A gimnázium szerepére nézve ld. a III. rész III-IV fejezetét.
182. Kérvénye a Fundus Regiuson élő román lakosok érdekében. 1735. április 15. „Ne amplius nobis, (ut fieri solet) objiciantur, quod non habeamus homines doctos (licet multos praeclaros habeamus)...” Közli G. Bogdan-Duică: *Procesul episcopului Ioan Innochie Clain.* Caransebeş 1896. 7 mell. 78. Eredetije EK 93: 1735.
183. Jancsó I. 656 kk.; Hurmuzaki: *Fragmente* II. 87.; Márki Sándor: *II. Rákóczi Ferenc* I. Budapest. 1907. 484 kk.; N. Iorga: *Francisc Rákóczy al II-lea, înviatorul conştiinţei naţionale ungureşti şi români.*

- An. Ac. Rom. Mem. Sect. Ist. ser. II. t. XXXIII, 1910-11 1. kk.;
Dragomir I. 74.
184. *Dragomir* I. 74.
185. *Jancsó* I. 661.
186. Vö. G. Hintz: *Geschichte des Bisthums des griechischnichtunirten Glaubensgenossen*. Hermannstadt 1850, 38.
187. *Nilles* I. 385-6 és 395-6. Vö.: „... per hos tredecim annos jam deliciis Valachicis abunde sim satur.” 396.
188. *Nilles* I. 299.
189. *Dragomir* I. 80-92. Z. Pâclișanu: *Alegerea și denumirea episcopului unit Ioan Patachi*. *Cultura Creștină* VI. 1916. 37-43 és 68-75. Mellőzte a császár a kinevezésben az 1698. október 7-i zsinat uniós nyilatkozatának utóiratát is, amely kifejezetten a zsinat (sobor) hatáskörének tekinti a püspökválasztást, elismerve a császár és a pápa megerősítő jogát. Vö. G. Popovici *Uniunea Românilor din Transilvania...* Lugos 1901. 85. *Nilles* I. 204.
190. A gubernátor 1714. december 4-én ezt írta Hevenesinek: „Unanimus Dominorum Procerorum Catholicorum Clerique Romano-Catholici, quorum forte vota, si unio est suam competentem aequanimitate obtinebunt locum, sensus circa personam Patris est Pataki, cujus opera communiter promittitur id, quod diu quaesitum, hactenus non obtentum, neque secus obtinendum ut: videlicet Natio haec per suavem et fortem eruditionem, quae virum sane capacem requirunt, ritui nostro asuescendo, sicque plene redeundo, status Catholicus, caeteris Religionibus numero et virtute efficiatur superior. Testor Deum, hanc unam esse praemissam intentionem, non vero privatum ni personae affectum aut odium: neutrius enim Natio, aut quaecunque ratio alia partialis ad hoc me movet et movebit.” EK 111: 1716. A román unió tehát eszköz a katolikus uralom elérésére, a nemzetiség pedig csak „ratio partialis”.
191. 1706-ban 24 éves volt. *Nilles* I. 405. Vö. *Dragomir* I. 110.
192. *Nilles* I. 87.
193. *Nilles* I. 404-6.
194. *Dragomir* I. 10, 13, 14. sz.
195. *Nilles* I. 406 és 380-2.
196. *Nilles* I. 403.
197. Még a római Szent Apollinár kollégium negyedéves növendéke volt, amikor a munkácsi püspökség betöltésével kapcsolatban

- szóba került. (Z. Pâclișanu: *i. m.* 39-40 és Hodinka 454. Az erdélyi latin rítusú püspökségért 1714-ben Mátróffy Györggyel vetélkedett volna (*Dragomir* I. 9. sz. 17-8 és *Nilles* I. 87.), de Pâclișanu bebizonyította az állítás alaptalanságát (*i. m.* 40).
198. Mikor a katolikus státus 1715. január 15-én megerősítésre ajánlja Patakit, megjegyzi, hogy „praeterea tota itidem nobilitas Valachica... concordia faciant mente”. (*Dragomir* I. 13. sz. 21.) A fogarasi nemesség kérvényét Pataki érdekében ld.: Pâclișanu: *i. m.* 68.
199. Természetesen itt még szó sem eshet a Kárpátok két lejtőjén lakó románok egységes nemzetpolitikai terv keretében állításáról, csak vallásilag beszélhetünk ilyen szélesebb körű kapcsolatról.
200. EK 80/h: 1723.
201. „... ab eo nihil boni evenit miserae nationis Valachicae” és „Misera et calamitosa natio Valachica”. *Dragomir* I. 3. sz. 12.
202. Nagyszegi szerint Athanasiusnak nem volt joga 1701-ben a császárt „in nomine totius gentis Valachicae” tájékoztatni. *Dragomir* I. 2. sz. 8.
203. „... pro gloria Dei et dissipatarum Valachicarum ovicularum salute... Caeterum ego paratus sum, quorumque ritu qualicumque modo, ea denique humillima oboedientia, qua *anhelat meos Convalachos ad veram Unionem inducere*. Gratulor itaque mihi et meae charae nationi Valachicae, quod talem tantumque Patrem in Eminentia Vestra habeamus, per quem aeternam gloriam gaudebimus adipisci.” *Nilles* I. 408.
204. „...conabor, si opus fuerit, etiam sanguinis effusione inter meam charam nationem Valachicam agere utilem Eminentiae Vestrae missionarium; non enim me latet Eminentiae Vestrae indefessus labor et zelosissima sollicitudo, qua *anhelat meos Convalachos ad veram Unionem inducere*. Gratulor itaque mihi et meae charae nationi Valachicae, quod talem tantumque Patrem in Eminentia Vestra habeamus, per quem aeternam gloriam gaudebimus adipisci.” *Nilles* I. 408.
205. A román történetírók nagyon különféleképpen ítélik meg Pataki arcképét. Z. Pâclișanu nemzetvédő bajnoknak tünteti fel. Iorga éppen ellenkezőleg felrója neki, hogy püspökségének ideje alatt nem alapított egyetlen iskolát, nem nyomtatott egyetlen könyvet, tekintélyes jövedelméből nem tett egyetlen alapítványt sem a románság javára (*Ist Rom.* VII. 228.); de jó románságát ő sem vonja kétségbe, mint Dragomir, aki kifejezetten renegátnak nevezi és meglehetősen alantas jellemű, hiú embernek ábrázolja. (*I. m.*)

- Tény, hogy Pataki kérvényeiben az I. Diploma Leopoldinum is I. József megerősítő levelének végrehajtását követelte, azonban a II. Diploma nyújtotta lehetőségeket nem aknázza ki. EK 47/b: 1718, 80/h: 1723. Pataki érdemeit az unió közül a király báróság adományozásával honorálta. EK 40: 1723 és 34: 1732.
206. A szász comessel Pataki nem latin vagy német, hanem magyar nyelven levelezett. *Hurmuzaki XV*². 1605-6. MMMV sz.
207. Heveneszi Gábor gondoskodása folytán Patakival egyidőben számos kiválasztott román ifjút neveltek a jezsuiták Kolozsvárott, Nagyszombatban, Bécsben és Rómában. Vö. *Nilles I.* 87. 2. j.
208. EK 102: 1714. „... linguae nostrae... gnarum, Nobisque quam fratrem et membrum nationis nostrae.” 128: 1715, „... ex natione nostra nobilem oriundum” és „...mivel ő Kglme az mi Vérünk és Nemzetségünk, nem idegenünk...” Megfigyelendő: a natio itt: nemzetség, gens, tehát eredetközösség, tehát nem politikai fogalom.
209. Vö. tanulmányomat a Magyar Történettudományi Intézet Évkönyvében 1942. A fogarasföldi román nemesek kéri levelükben Kászoni János alkancellárt, „hogy annak hitelt ne adgyon, hogy mű Totul vagy Raczul kívánnok az Leturgiát mondani, hanem inkább alázatosan instalunk kegyelmeteknek, hogy ennek utannais mondassék mindenütt olahul az Leturgia, mert abban lehet nekünk lelki vigasztalásunk, ha értyük mit mond az Papunk a templomban, sőt azt kívánnok, hogy tellyességgel aboléalódnék a templomban való Isteni Szolgálatok tételekor az idegen nyelven való éneklés, és Leturgia mondás.” 1714. jún. 1. EK 111/e: 1716.
210. Szunyogh Ferencet, majd Frantz Vencelt azért akarják püspökké választani, mert a román nyelvet jól bírják. *Tóth A.* 24. Kollonich is a gyakorlati szempontot követi az anyanyelv dolgában. *Nilles II.* 725.
211. Felette jellemző a nyelvemzeti öntudatlanságra Constantin de Dorna bejegyzése a román nyelven írt Voroneci Kódexbe 1733-ban: „Această carte au fost scrisă pe rumânie și nu-i bună de nimica.” (Ezt a könyvet román nyelven írták és semmire sem jó.) Pușcariu: *Ist. lit. rom.*² 69. A nyelvkérdés politikai szerepe a XVIII. század végén kezdődik a Kárpát-medencében. Vö. erre nézve Szekfü Gyula kiváló tanulmányát és forrás-kiadványát: *Iratok a magyar államnyelv történetének kérdéséhez. 1790-1848.* Bp. 1926. (Fontes Historiae Hungariae Aevi Recentioris.) A román nyelv egyébként

- ebben az időben még teljesen pallérozatlan és különösen világi jellegű eredeti irodalma alig van.
212. Hurmuzakinak is ez a véleménye: „die griechische Orthodoxie zu allen Zeiten das Hauptmerkmal und erste Erkennungszeichen der romanischen Nationalität bildete...” (*Fragmente* II. 94.)
213. *Dragomir* I. 2. sz. 5. (1701).
214. „Ők az régi szülejektől rájuk maradott vallásokat tartják, ezután is, úgy mint eddig” stb. (Szentivány.) Ez az 1698-99-i vizsgálat eredményeinek alaphangja. Rendkívül jellemző a nagykalotai románok nyilatkozata: „Mi egész falunk az mi törvényünket s vallásunkat az melyben születünk el nem hagyjuk, a papok dolga az, melyik religióhoz akarják magukat unálni, s mi ahhoz nem tudunk; de ha látjuk, hogy ujjítást akarnak közinkben behozni, mi papunk nem léssen.” *Dragomir* I. 16-17. 1. 1-2. j.
215. A malomszegi pap így vallott: „Én az én atyámtól maradt vallásomat nem változtatom, az mely vallást az Muszkák, Görögök tartanak, abban akarok meghalni.” *Dragomir* I. 17. jegyzetben.
216. S. Dragomir: *Contribuții privitoare la relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul XVII.* An. Ac. Rom. Mem. Sect. Ist. ser. II. t. XXXIV. 1911-12. 1065-1247. *Relațiile bisericești ale Românilor din Ardeal cu Rusia în veacul XVIII.* Sibiu 1914.
217. Gazdag szebeni kereskedő, aki óva intette Athanasiust az uniós lépés megtevésétől. Al. Lăpădatu : *Pater Ianoș.* Ld.: *Prinos lui D. A. Sturdza.* București 1903. 302 kk. Az 1697-i zsinati egyesülési jegyzőkönyv is előtérbe helyezi a világiak jogait.
218. I. Lipót utódja I. József az uniót csak az I. Dipl. Leop. (1699) alapján erősítette meg (1708). *Nilles* I. 376-9.
219. „... ut videlicet natio haec sensim sine sensu, suavitati fortitudini admixta, non modo vere Unita vivat, sed et brevi post tempore, ultra expectationem, ritui plane accedat romano”. A katolikus státus Pataki megerősítéséért: 1715. jan. 15. EK 128/t: 1715 és *Dragomir* I. 13. sz. 21.